

Horváth Angelus: „Az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni” – Szabó Ervin és a nemzeti eszme

Bevezetés

A haza és/vagy haladás kérdése igen komoly fejtörést okozott a századelő magyarországi progresszív értelmiségének tagjai körében. Voltak közöttük olyanok, mint például Ady Endre, akik a haza és haladás koncepciót vallották magukénak, vagyis megpróbálták összeegyeztetni a két eszményt úgy, hogy lehetőleg egyik se szenvedjen csorbát. Olyanok is akadtak, akik ugyan a modernizáció elkötelezett hívei voltak, ám amennyiben a haladás valamilyen módon ellentétbe került a hazával, nem haboztak utóbbi mellett dönteni. Eme nem túl népes tábor legjelesebb képviselője Apáthy István, a nemzetközi rangú zoológus volt. A legtöbben ugyanakkor közömbösek maradtak a nemzeti eszme iránt, vagy egyenesen ellenségüknek tekintették a hazafiságot, mint korszerűtlen, az uralkodó elit által elsősorban figyelemelterelésre és megtévesztésre használt eszmét. Hozzájuk tartozott Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár nagyhatású igazgatója, a különböző szocialista irányzatok között vándorló ideológus, aki egyedülállóan doktriner álláspontot tett magáévá a kérdésben. Hiába győzködte még barátja, Jászi Oszkár is a nemzeti eszme taktikai okokból való elfogadásának előnyeiről, ő élete végéig hajthatatlan maradt a kérdésben. Szemlélete – mely igen nagy népszerűségnek örvendett pártja bal szárnyának tagjai és galileista tanítványai között – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a radikális baloldal az 1900-as évek elején szinte izoláltan működjön a magyar társadalmon belül.

Szocializmus vagy hazafiság?

A nemzetközi szocialista mozgalom nemzetállami szinten működő pártjai az első világháború előtt általában nem tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek. Hozzáállásukat nagyban meghatározták az „alapító atyák”, Marx és Engels témában kifejtett nézetei, illetve ezek hiánya. Marxék gondolkodásában ugyanis a nemzeti problémák egyértelműen mellékkérdésnek minősültek, főkérdésnek a proletariátus nemzetközi (vagy „nemzetekfölötti”) osztályharcát és a proletár világforradalom

problematikáját tartották, s a kérdést mindig a társadalmi haladás oldaláról közelítették meg.[1] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lettek volna iránymutatásaik a nemzetről, nemzetiségekről és nacionalizmusról való gondolkodás terén.

A Kommunista Kiáltványban szereplő, „a munkásoknak nincs hazájuk” tétel teljesen szembe ment a 19. századi közfelfogással, a hazához vagy nemzethez való tartozás megtagadása kiváltotta a liberálisok és konzervatívok ellenszenvét is.[2] Marx a nemzetállami létet, a nemzeti elkülönülést adottságként, bár meghaladásra ítélt adottságként fogta fel: „Ha nem is tartalmában, de formájában a proletariátusnak a burzsoázia ellen folyó harca eleinte nemzeti. Minden egyes ország proletariátusának természetesen mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell leszámolnia”, illetve: „A kommunisták (...) a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik.”^[3] Vagyis a szocialista pártoknak formailag először is nemzetállami szinten kell megalakulniuk, tartalmilag viszont a munkásság nemzetközi összefogására kell törekedniük. A nemzeti elkülönülés pedig előbb a szabadkereskedelem, a világpiac kibontakozásával halványul majd el, később a proletariátus hatalomra kerülésével szűnik meg.[4] A nemzet, haza, hazafiság fogalmak egzakt marxista értelmezésével a teoretikusok ugyan adósak maradtak, azonban a nacionalizmust („sovinizmust”) Marx „nemzeti álarc mögé rejtett” burzsoá becsvágyként írta le, mely „Eszköz arra (...), hogy minden egyes országban leigázza a termelőket azáltal, hogy a többi országban élő testvéreik ellen fordítja őket, eszköz arra, hogy megakadályozza nemzetközi együttműködését, felszabadulásának első feltételét.”[5] Ez a manipulációs teória hosszú utat bejárva napjainkban is részét képezi a nacionalizmuselméleti diskurzusnak.[6]

A Magyarországon az 1860-as évek elején megjelenő munkásmozgalom tagjai a kontinens többi szocialista pártjához hasonlóan a kezdetektől fogva internacionalistának tartották magukat. A marxi téziseket alapul véve evidens volt számukra az a gondolat, mely szerint a tőkés kizsákmányolás nemzetközi, ennél fogva az ellene folyó harcnak is annak kell lennie, valamint hogy a hazaszeretet hangsúlyozása szemfényvesztés csupán.[7] Ennek megfelelően a századforduló környékéig meglehetősen kevés figyelmet fordítottak a nemzeti-nemzetiségi kérdésre, alig-alig találhatunk megnyilatkozásokat, elvi állásfoglalásokat a témában.

Kivételként említhető a kalandos életutat bejáró, a párizsi kommünben miniszteri tisztséget vállaló Frankel Leó, aki 1877-es írásában kidolgozta az „igazi hazafiság” fogalmát. Marx egykori munkatársa megállapítja, hogy „Mi, szocialisták, mi vagyunk az igazi hazafiak, mert csak egyedül mi akarjuk megteremteni hazánkban a közszabadságot, műveltséget, szellemi, erkölcsi és anyagi jólétet. Ez jelenti a szocialista elvek megvalósulását.”[8] Azaz Frankel –

elsőként, de korántsem utolsóként – a szocialista tanok igenlését azonosította a hazafisággal.

Az 1890-ben kiadott „Elvi Nyilatkozat”, a szociáldemokrata párt programja több helyütt is említést tesz a vizsgált kérdésekről. Kijelenti például, hogy „Magyarország Szociáldemokrata Munkáspártja nemzetközi párt, amely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait, s kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie, mint amilyen maga a kizsákmányolás.”[9] És hitet tesz amellett, hogy a párt minden kérdésben a „proletárság osztályérdekét” fogja képviselni. Nem került elő ugyanakkor a „Nyilatkozatban” a nemzeti önállóság és függetlenség, vagy a területi integritás kérdése.

A nemzeti érzés és a hazafias eszmék témája a leggyakrabban a nacionalizmus elleni küzdelem apropóján jelenik meg a szocialista pártsajtóban, hangsúlyozva a munkásság elhatárolódását a nemzeti címkével ellátott dolgoktól. Egy 1894-es *Népszava* cikkben a szerző felhívja az olvasók figyelmét a nemzeti érzés túlhaladott voltára: „a mai társadalomban a munkás ember hazafi nem lehet, mert a társadalom túlfejlődött ezen, és ezért kell hogy érdeke máshova vonzza”. [10] A világpolgárság eszméje melletti kiállásra és a szűkös, elavult nemzeti keretek elvetésére is találunk utalást az 1890-es évekből: „A hit (...), a tudomány, a művészet, az ipar, a munka és a jólét hazát nem ismer; – ott van a hazája, ahol szabadon gyakorolható, s így a mi hazánk is mindenütt van, ott, ahol otthont alapíthatunk; egyenlő jogokkal felruházva (...), egyszóval: világpolgárok vagyunk.” [11]

A szociáldemokrata mozgalom teoretikusai, publicistái, szellemi vezetői könyvek, tanulmányok, komolyan vehető munkák formájában nem ismertették a szociáldemokrata álláspontot, ami magyarázható egyfajta elméleti felkészületlenséggel is. A legtöbbször alacsony sorból származó, autodidakta módon képzett szocialisták (Csizmadia Sándor, Buchinger Manó, Weltner Jakab stb.) között ugyanis sokáig nem akadt a kor műveltségi színvonalát megközelítő gondolkodó, történetíró vagy társadalomtudós. Számottevő elméleti munkát majd a századfordulón a mozgalomba bekapcsolódó Szabó Ervin és a párton kívüli szocialista, később a polgári radikális ideológiát megteremtő Jászi Oszkár és köre fejt ki.

Szabó Ervin és a nemzet, nemzetiség, hazafiság fogalmak „marxista átvilágítása”

A fiatal szociáldemokrata Szabó Ervin érdeklődésének középpontjába a nacionalizmus és a hazafiság kérdése a századforduló környékén került, meglehetősen függetlenül a párt belső vitáitól. 1900 nyarán az agrárproletariátushoz szólva cikksorozatot indított a *Népszavában*, melyet olvasói leveleknek álcázott.[12] Célja volt egyrészt állást foglalni a párton belüli vitában, s talán ezzel alakítani is a szociáldemokraták hivatalos álláspontját, másrészt elvégezni a magyar történelem „osztályharcos szellemű átértékelését”, valamint a nemzeti-nemzetiségi kérdés és a hazafiság, nemzetköziség fogalmak „marxista átvilágítását”. [13]

Írásaiban kérelmelhetetlenül ostromozza a politikai elit nacionalizmusát, amiben ő az osztályérdek elkendőzésének és a nép félrevezetésének eszközét látja csupán: „a hazafiság folytonos hangoztatása nem egyébre való, minthogy *elterelje a munkásság figyelmét* igazi ellenségétől, a tőkétől, gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi szabadságának rablójától [Kiemelés – H.A.]”. [14] Nem hajlandó nyitni a polgári nemzetfelfogás felé, sőt lázasan igyekszik elhatárolni a munkásságot és a szegényparasztságot a polgári rétegektől a haza fogalmának megítélése kérdésében is.

Ez a szó „haza”, amely mindig ajkatokon van – írja kissé nekihevülve *Mi és ők* című írásában –, nekünk semmi; a haza abban az értelemben, ahogy ti fölfogjátok, a mi szemünkben túlhaladott álláspont, reakciós, kultúrellenes fogalom; az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni, a mi hazánk a nagy világ: ahol jól megy a dolgunk, vagyis ahol emberek lehetünk, ott a mi hazánk; a ti hazátok számunkra csak a nyomorúság tanyája, börtön, vadászterület, amelyen mi vagyunk az üldözött vad és ahol akárhányunknak annyi helye sincs, hogy a fejét alvásra letegye. [15]

Szabó a már említett klasszikus marxista érvelést alkalmazza akkor, amikor próbálja bebizonyítani, hogy az uralkodó osztály sok tekintetben nemzetközibb, mint a lenézett és hazaárulónak titulált szocialisták, csupán nem hajlandó bevallani azt. Szerinte az 1848-49-es forradalom és szabadságharc (ami ekkor válik kedvenc történelmi témájává) ideje alatt már megmutatkozott ez a köpönyegforgatás: „nem felejthetjük el, hogy a mi uraink még akkor is inkább voltak urak, birtokosok, mint magyarok; vagyis nem voltak egy csipetnyivel sem jobbak, sem rosszabbak, mint külföldi, német vagy orosz társaik. S ez az első ok, ami miatt mi, magyarországi munkások, szintén nemzetköziek vagyunk”. [16]

Egyik korai cikkében kísérletet tesz a nemzeti érzés, a hazafiság mibenlétének meghatározására. Leszögezi, hogy a hazaszeretet „nem veleszületett érzelmek az embernek”, a modern nacionalizmus és a nemzetállamok kialakulása előtt ismeretlen fogalom volt. [17]

Magát a nemzetállamot Szabó materialista gondolkodása szerint gazdasági szükségszerűség hívta életre, s ezzel párhuzamosan fejlődött ki a hazafiság érzése is, amely elsősorban az „államok polgárai között a közös érdek tudata”. [18] Nincs szó nála tehát közös történelmi emlékezetéről; etnikai, nyelvi, kulturális közösségről, hagyományokról. S mivel a nemzetállam és a nacionalizmus egy adott történelmi szituáció képződményei, úgy véli, a körülmények változásával, a gazdaság, a technika, a közlekedés fejlődésének hatására idővel meg fognak szűnni: „De amiként az ipar kifejlődése megteremtette a hazafiságot, úgy annak továbbfejlődése egyúttal annak sirját is megássza.” [19] Jó érzéssel tapint rá a globalizáció folyamatának hatásaira, ha az ő korában még nem is, pár évtizeddel később a multinacionális nagyvállalatok, a telekommunikáció rohamos fejlődése és a szupranacionális intézmények valóban komoly kihívás elé állították és állítják a hagyományos nemzetállamokat. Jövendölése ugyanakkor („Az emberek érdekei nem szorulnak többé egy ország határai közé, az egész világot felölelik, s így hazafiságukból világpolgárság, nemzetköziség lesz.” [20]) eleddig nem teljesültek be maradéktalanul, a világpolgárság eszméje nem aratott teljes győzelmet a hazafiság felett. Visszatérve Szabó gondolatmenetére, azzal ő is tisztában van, hogy ez a „fejlődési” folyamat nem mehet az ő vágyálmai szerinti gyorsasággal végbe, ugyanis „bizonyos érzelmek, eszmék, felfogások egyrészt még akkor is útját állják az új eszmék elterjedésének, amikor gazdasági alapjuk már csakis az újaknak van.” [21] Itt tehát egyértelműen azt vázolja fel, hogy a gazdasági tényezőkön túl egyéb összetevőkből is táplálkozik a nacionalizmus, még ha okfejtései konklúzióit vonakodik is levonni. Írását azzal a megállapítással zárja, hogy mivel az internacionalizmus a fejlődés egy következő fázisa, értelemszerűen nemesebb eszme a hazafiságnál. „Ebből a szempontból kell a hazaszeretet eszméjét is vizsgálnunk, mert csak úgy lehet majd bebizonyítanunk, hogy a nemzetköziség eszméje fölér vele és fölülmúlja még a legszebb, a legönfeláldozóbb hazaszeretetet is.” [22]

Ahogy fentebb már volt szó róla, a szociáldemokrata párt belső vitáinak visszatérő eleme volt a nemzeti-nemzetiségi probléma és a hazafiság kérdése. Fontos kiemelni, hogy a párt balszárnyának álláspontja válik dominánssá a kérdéskörben, intellektuálisan és politikailag is olyan pályára helyezve ezzel a mozgalmat, ahol folyamatos védekezés és az önellentmondások feloldásának kényszere nehezedett teoretikusaik és politikusaik vállára. A támadások kivédésére és az ellentmondások feloldására a „kétféle hazafiság” koncepciója kínált könnyed megoldást. [23]

Az elképzelés alapja, hogy az uralkodó osztály sovíniszta, kirekesztő és gyűlöletkeltő hazafisága mellett létezik egy nemesebb és haladóbb szellemű hazafiság is, ez pedig a *szocializmus hazafisága*. [24] Szabó kezdeti, haza-ellenes kirohanásai után 1902-1903 körül

látványosan új elmélete kifejtésén fáradozik. A szocialista diákok 1902-es nemzetközi kongresszusára készített röpiratában még így fogalmaz: „Ha hazaárulás az, hogy az igazság és a jog számára utat törünk, akkor a »hazaáruló« elnevezés nem szitok számunkra, hanem kitüntetés, amelyet ezerszer jobban szeretünk, mint a »magyar hazafi« nevet.”[25] Egy évvel később némi retorikai váltással élve, de a nemzetköziséget nem megtagadva azt írja, hogy „Nemzetköziek vagyunk, mert a mi hazafiságunk nem a piros-fehér-zöld csendőrbojt és a magyar vezényleti nyelv, hanem a népek legjobb erejét kiszipolyozó militarizmus támadása, a népeket egymásra uszító hatalmi vágyak megvetése”, valamint „a mi hazafiságunk nem üres formák, külsőségek imádása, hanem az emberek, a nép szeretete”. [26] Kifejti továbbá, hogy azért őszintébb a szocialista mozgalom, mert nem a felszín alatt dolgozik egy nemzet ellen (ahogy az ún. hazafiak önös érdekből), hanem nyíltan hirdeti, hogy az osztályérdek megelőzi a nemzeti érdeket. A szocializmus végső soron mindenkinek békét, jólétet és boldogságot hoz, vagyis minden nemzetnek fejlődést, gyarapodást. Paradox módon úgy látja, hogy aki nemzetközi szellemisségben cselekszik, az – többek között – a nemzetek felemelkedését is előmozdítja, míg aki nemzeti érzelmekkel átítatva munkálkodik, az fenntartja a káros osztályuralmat, s a nemzetek közötti feszültségeket.[27] A „legműveltebb magyar marxista”, Szabó Ervin által kreált hazafiság-fogalom tehát teljes mértékben semleges a magyarsággal szemben, nem tartalmaz sem hűséget, sem elkötelezettséget a nemzet irányába.[28]

Néhány évvel később, 1909-ben, egy körkérdés alkalmával ismét tollat ragadott, hogy ismertesse álláspontját a hazafiságot illetően. „Mert mi a nemzeti? A nemzetiség? És ennek szubjektív kifejezése: a hazafiság, a hazaszeretet?” – teszi fel a kérdést az ekkorra már anarchista és szindikalista utakon járó Szabó. A szülőföld szeretete szerinte azért nem állja meg a helyét, mivel „akkor annyi hazafiság volna, a hány falu van az országban”. A nemzeti nyelv és kultúra szeretete szintén nem lehet hazafiság, hisz „a munkás nem is ismerhet más nyelvet mint a magyart, és az ügyvédek, a tanárok, a földbirtokosok és a bankárok azok, akik németül, franciául, angolul tanulnak”. És természetesen az ősök tisztelete is megtévesztő jelenség, mert „Kossuth Lajos is ős, Károlyi Sándor is ős, Dósa is ős és Szántó Kovács János is ős: mutassanak egy magyart, a ki mind ez ősöket tiszteli”. Végül arra jut, hogy a hazafiság tulajdonképpen az állam szeretete, ugyanis az „állam megköveteli alattvalóitól, hogy szeressék őt; és az alattvalók annyira szeretik az államot, amennyire uralkodnak rajta, amennyi befolyásuk van benne, amennyire az ő osztályérdekük és politikai szervezetük érvényesül benne”. A hazaszeretet tehát az uralkodó osztály privilégiuma és a benne osztozókat az elnyomás közös gyakorlása köti össze egy közösségbe. Így nyer értelmet a nemzeti érdek is, ami „az ő politikai, az államhatalom útján érvényesülő osztály- és pártérdekük”. [29]

Ebben az időben Szabó már saját elvtársait is elmarasztalja amiatt, hogy túlzottan belesimulnak a nemzetállami keretekbe, s félreteszik a gyors, ellentmondást nem tűrő haladás eszméjét. Mint írja: „[a forradalmi munkásmozgalom korábban] hagyományt, tekintélyt, nemzeti érdeket kíméletlenül letiporva tört előre, vagyis forradalmi volt, romboló, hazátlan és csupán osztályérdeket ismerő, addig most lassankint államférfiúi meggondoltság kezdi megihletni”. [30]

Kijelenthető, hogy Szabó Ervin az idő előrehaladtával nem csak hogy megtartotta intranzigens elutasító álláspontját bármiféle nemzeti, hazafias gondolattal szemben, hanem antietatista meggyőződésének kialakítása után újabb irányból ostromozta, ellenezte azt.

„Magyarország története klasszikus tere az elavult hagyományok tobzódásának”

Az említett Szabó Ervin írások után talán nem csodálkozhatunk, ha a magyar társadalom nemzeti érzelmű tagjai előszeretettel éltek a szociáldemokraták kapcsán a „hazátlan bitangok” [31] szófordulattal, vagy egyszerűen csak hazafiatlanoknak nevezték őket. Ennél is nagyobb indulatokat váltott ki azonban a századelőn Szabó és társai múltszemlélete, a magyarság történelméhez való hozzáállása. Mint tudjuk, a nemzeti ébredés folyamányaként vált a nemzet a történetírás elsődleges tárgyává; s a nemzeti történelem egész értelme a nemzeti jelleg és sajátosságok megőrzése, a „saját út felismerése”. [32] Csakhogy az ekkorra már kiépült baloldali „ellenkultúra” képviselői nem osztották ezt a szemléletet, a történelmi materializmus tanítása teljes mértékben szembefordította őket a nemzeti történelemmel.

Szabó úgy véli, a történetírás a nacionalista jelszavak örökös „puffogatása” mellett szintén arra szolgál, hogy az elnyomók megszedítsék a népet, a saját céljaikra használják fel. És ez a „szédítés” már az elemi szintű oktatásban elkezdődik: „Magyarország története klasszikus tere az elavult hagyományok tobzódásának. Az ember elrémül, látván, miféle históriákkal tömik már az elemi iskolás agyát, mit neveznek magyar történelemnek a közép- és felső iskolában, miféle felfogásokat táplál a publicisztika és az úgynevezett történettudomány a közvéleményben.” [33] Ezért komoly feladata van a szocialista történetírónak, egyszerűen „ki kell söpörnie a magyar történelemből a királyok, a hadvezérek, a nagyurak nyüzsgő seregét, egyéni, családi érdekekért vívott háborúk leírásait – mindent, amiből a múltat hamisítják,

hogy megfertőzzék, hazugsággal itassák az életet, a jelent, a jövőt”.[34] A nagy küldetésre – a magyar történelem marxista szellemű, osztályszempontokat érvényesítő újraírására – pedig ő maga vállalkozott, első történelmi tárgyú (propagandisztikus) cikke 1900 tavaszán jelent meg, s 1918-ban, halála előtt is az 1848-as forradalom és szabadságharc újraértelmezéséről szóló tanulmányán dolgozott.

A „legendák szétfoszlatását” tűzte ki célul a Dózsa-féle parasztháborúról szóló írása. Már a bevezetőben leszögezi, hogy történetírása tévútra viszi a magyarságot, hisz „kis nemzetnek a történetét jegyezte föl, de sok hamisítása, hazugsága, gyávasága elhomályosítaná a legnagyobb nemzet történetét is”.[35] A parasztháborút a magyar történelem „egyik legnagyobb eseményének” nevezi, melyet az uralkodó osztály történészei igyekeznek letagadni, elhazudni. Új legendákat teremtve idealizált képet mutat be a felkelőkről, lehetőségeiken messze túlmutató célokat, törekvéseket tulajdonítva nekik. Így lesz Dózsa György az az ember, akinek „megvoltak saját eszméi az ország átalakítására nézve”, és aki a „szabadság megszerzését”, a „vagyonközösséget és a teljes demokráciát” sürgette.[36]

Szabó nem tagadja, hogy a nemzeti történelemnek nagy emocionális hatása van, ugyanis szerinte a tömegeknek a sikerhez hősök kellene, a kudarcokhoz pedig árulók, s az osztályérdekből héroszokat kreáló pártos történetírás jól aknázza ki az ebben rejlő lehetőségeket.[37] A magyar jakobinus mozgalom kapcsán kifejti, a történelmet az „emberi haladás krónikájaként” érdemes tekinteni, s azokat a személyeket kell nagy alakokként számon tartani, akik az általános emberi haladás előmozdítói voltak.[38] Így kerülhetett a korai szocialista panteonba Dózsa György, társaival együtt Martinovics Ignác, valamint Tánacsics Mihály. Kikerültek ugyanakkor királyaink, II. Rákóczi Ferenc és maga Kossuth Lajos is.

A szocialista teoretikus közéleti és történetírói[39] munkásságát végigkísérte éles – szinte megmagyarázhatatlan – Kossuth-ellenessége. Számtalan cikket, tanulmányt szentelt annak, hogy leleplezze a nagy magyar államférfi emberi gyarlóságát, rövidlátását, progresszió-ellenességét és kultuszának művi voltát.[40] Kossuthot a polgárság hőségének, sőt bálványának látta, akihez a munkásnépnek semmi köze nem lehet, hiszen nem védte meg annak érdekeit, ellentétben például az olaszok nemzeti hőisével, Garibaldival, akit a bolognai szocialista munkások is „Az olasz munkásegyletek atyjának” neveztek.[41] A Kossuthot tisztelő szocialistáknak többször is szemükre vetette, Kossuth öreg korára veszélyként tekintett az angliai szocialista mozgalomra, s kijelentette: „Azt mondom, ne alkudozzanak a szocializmussal! Ki kell azt irtaniuk!”[42] Szabó Ervin volt az, akinek határozott állásfoglalásával sikerült elérnie, hogy a szociáldemokrata párt ne vegyen részt a Kossuth

Lajos születésének 100 éves évfordulóján tartott ünnepeken és megemlékezéseken 1902-ben. Ezt a döntést Ady Endre is elítélte és ártalmasnak nevezte a mozgalomra nézve a *Nagyvárad* *Napló*ban közzétett írásában.[43]

Munkásságának tudományosabb, elmélyültebb szakasza egyértelműen 1904 után kezdődött el, amikor közzétette *Marx és Engels Válogatott Műveinek* első magyar kiadását saját bevezető tanulmányával.[44] Engels magyar forradalomról szóló írásához fűzött kommentárja a baloldali körökben rendkívüli népszerűsége tett szert újszerű nézetei miatt. Ebben – többek között – megállapítja, hogy 1848-ban nem következett be polgári forradalom, csupán a középnemesség nagybirtokos osztály ellen vívott harca a végső fázisába érkezett.[45] Hatásáról árulkodik, hogy egy tanítványa később így emlékezett vissza az ominózus mű szellemére és Szabó Ervin személyének varázsára: „a magyar forradalom történetkritikája ez a bátor szembeszegülés az ámító történetírással. A fiatal tudós köré egyszerre a fanatikus tanítványok egész serege csoportosult, akiket a magyar történelmet nézni ő tanított meg.”[46]

Kulturális elmaradottság

Litván György, Szabó Ervin életrajzírója szerint a marxista forradalmárnak „ingerülten ellenséges” volt a viszonya a magyar nemzeti hagyományokhoz, s a nemzeti és társadalmi hagyományok teljes „letörlésével” akart „tabula rasát, majd új kultúrát teremteni”. [47] „Alig kétséges – folytatja –, hogy ezt a világot a maga egészében, konkrét szerkezeti felépítésében, történelmi hagyománygyökézetével és kulturális, morális, ideológiai felépítményrendszerével ő rajzolta fel először – megsemmisítendő célpontul – a szocialista mozgalom és, közvetve, a demokratikus törekvések számára.”[48]

Szabó úgy vélte, annak, hogy a magyarság „semmi önállót a tudományokban és művészetekben” nem teremtett, annak egyértelműen a „kulturális elmaradottság és tunyasággá vált közöny” volt az oka.[49] Másutt pedig a „magyar kultúrának nevezett mocsár poshadt fojtó vizéről”[50] beszél. Ez a kérlelhetetlen ellenszenv jut kifejezésre akkor is, amikor a magyar kultúrpolitikát ostromozza. Élesen elítéli ugyanis a kultúra és a tudomány nemzeti céloknak való alárendelését: „felállították azt az örült, azt az öngyilkos elvet, hogy a magyarosítás, a magyar nemzeti állam eszméjének kell hogy szolgáljon minden törekvés... a

tudomány, a művészet, az irodalom. Magyar, magyar, magyar legyen mind!”[51] Érvéle szerint ez a fajta beavatkozás minőségi romlást idéz elő a tudományban, amiről a magyarok úgy gondolkoznak, hogy magyar legyen „ha a benső igazsága tiltakozik ellene, legyen inkább hamis”, vagy a művészetben, ami „ha a teremtő erő más irányba hajtja, inkább legyen rossz!” és az irodalomban, ami „ha az élet parancsoló szava az általánosság hangját szólaltatja meg benne, inkább legyen hazug, legyen léha, jellemtelen”. [52] Szabó tehát alapjaiban kérdőjelezi meg a magyar tudomány, művészet és irodalom létjogosultságát, berzenkedik attól, hogy ezek nemzeti jelleget öltsenek. Az idő múlásával aztán arra a felismerésre jut, hogy valójában a nemzeti kultúra is csupán egy illúzió, vágyalom: „egyetlen haladó, a fejlődés útját járó népnek sincs nemzeti kultúrája! Mert mióta az emberi társadalom áll, nincs és nem volt kulturális fejlődés kívülről jövő behatások, külső ingerek, kulturális cserekereskedelem nélkül”. [53]

Ennek fényében igencsak meglepő, ahogy Szabó Ervin a magyar nyelvről, mint államnyelvről nyilatkozik. Annak nemzetiségi területeken való terjedését ugyanis pozitív, előremutató fejleménynek tartja:

Ha azonban az úgynevezett államnyelv kulturális erejénél, használhatóságánál, gyakorlatiasságánál fogva mind több teret hódít, ezt csak örömmel üdvözölhetjük. Magyarország haladásának egyik legsúlyosabb béklyója az a nemzetiségi széttagoltság, melyben élünk. Rendkívül megnehezíti ez a nép összetartását és együttes küzdelmét is. Minél egységesebb lesz a nyelv, annál könnyebben lesz a nép is egységes! S ezen éppenséggel nem lesz okuk a mi hazafiainknak örvendezni! [54]

Persze azt nem érdemes feltételezni, hogy Szabó a nemzeti kultúra értékeinek hordozójaként, esetleg mint a nemzeti önazonosság alapvető elemeként tekintett volna a magyar nyelvre. Hűvös pragmatizmust árulnak el szavai, amikor a „haladás legsúlyosabb béklyójaként” hivatkozik az ország soknemzetiségű voltára, mely adott esetben törésvonalat okozhat, kiélezheti az ellentétet a munkásosztályon belül is.

„a ti nemzeti érzésetek nem sokkal jobb, mint a magyar urak uralomvágya” – Szabó és a nemzetiségek

A dualizmus időszakában központi kérdéssé váló nemzetiségi problémára adott Szabó Ervin-féle válaszok vizsgálata témánk szempontjából mindenekelőtt azért megkerülhetetlenek, mert a kérdés messze túlmutat önmagán. Bonyolultságánál fogva a korban rendkívül sokféle megközelítés született, szinte minden politikai irányzat és független értelmiségi csoportosulás határozott véleménnyel rendelkezett a probléma jelentőségét és lehetséges megoldási, vagy legalábbis kezelési módjait illetően. Az, hogy ki milyen szemléletben állt hozzá a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek kérdéséhez, igen sokat elárul arról, mit gondolt a nemzetállamiságról, nemzeti érdekről és a hazafiságról.

A nemzeti hagyományokat és a nemzeti érzést igen kevésre becsülő Szabó Ervin már névtelen cikksorozatának alkalmával foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, igaz, meglehetősen felületesen. Mondandójából két dolog érdemel említést. Az egyik – amivel rögtön el is tolja a szociáldemokráciától –, hogy „mesterségesen csinált dolognak” tartja nemzetiségi kérdést, az uralkodó osztály gazdasági érdekei miatt állandóan felszínen tartott és felszított, hamis ellentétnek.[55] A másik pedig, hogy szembeszáll azokkal, akik a történelmi jogra, vagy magasabb kulturális nívóra hivatkozva igényelnek vezető szerepet a magyarság számára. Elvégre ez az érvrendszer ámítás, „melynek egyetlen mentsége, hogy az emberek a sokszor ismételt hazugságok szuggesztív hatásának maguk is áldozatul estek” és az ezt hangoztatók „maguk is szentül hiszik, hogy azok a képzelődések – valóságok”.[56]

Felfogását később is megtartotta, bár hozzátartozik az igazsághoz, hogy a magyar nacionalista törekvések mellett a nemzetiségi mozgalmakat és az ő nacionalizmusukat is határozottan elítélte. A nemzetközi diákkongresszushoz intézett röpiratában megfeddi a román, szerb, erdélyi szász, horvát és szlovák egyetemi hallgatókat is: „a ti nemzeti érzésetek nem sokkal jobb, mint a magyar urak uralomvágya. Ti éppúgy csak a saját érdekeitekkel törődtök, mint azok! Ők uralkodni akarnak és uralkodni akartok ti is!”[57] Szemükre veti továbbá, hogy azok a magyar *nép* „kimondhatatlan szenvedései” iránt közömbösek, s csak saját gyötrelmeikkel foglalkoznak.[58]

Jászival való levelezéséből kiolvasható, hogy Szabó az 1868-as liberális nemzetiségi törvényt alkalmasnak találta ahhoz, hogy egy leendő szocialista nemzetiségi politika kiindulópontja legyen.[59] Érdekes kettősség nála, hogy míg a magyar kultúrát színvonalatlannak tartja, addig a kultúrfőlény tételét végül mégis hajlandó elfogadni: „nemzetiségi terjeszkedésnek

csakis ott van jogosultsága, ahol a kulturális felelősség a maga belső erejével hódít, egyébként pedig minden nemzetiség szabadon fejleszthesse nemzeti műveltségét”.[60]

„Középeurópa”

Nagy port kavart, s jelentősen polarizálta a hazai politika különböző irányzatainak képviselőit a német politikus, Friedrich Naumann által 1915-ben publikált Mitteleuropa terv, mely nagy vonalakban az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország között létesítendő előbb gazdasági (vámunió), később politikai szövetségről, egy új, közös állam kialakításáról szólt. A tervet elutasítók között találjuk a miniszterelnököt, Tisza Istvánt, Ady Endrét, Kunfi Zsigmondot vagy a keresztényszocialista Giesswein Sándort. A Mitteleuropa gondolatot pozitívan értékelte többek között ifjabb Andrássy Gyula, Ignóus, Szabó Ervin és Jászi Oszkár is.[61] Szabó és Jászi nem egyszerűen üdvözölték az elképzelést, hanem teljes mellszélességgel kiálltak mellette, számos írásban, konferencián való felszólalásban népszerűsítették azt. Érdemes tehát megvizsgálni, mi mozgatta a két radikális gondolkodót, milyen megfontolásból kerültek saját elv- és párttársaikkal is ellentétbe a Naumann-terv kapcsán.

Szabó Ervin, aki anti-militarista és -imperialistaként volt ismert, kissé meglepő módon a demokratikus átalakulás és a közép-európai integráció eszközeként tekintett a Mitteleuropára.[62] Úgy látta, hogy a szomszédos államok között létrehozandó gazdasági és államjogi szövetség elvezethet egy egész Európát magába foglaló konföderáció megteremtéséhez. Mint a *Társadalomtudományi Társaságnak* a témában rendezett vitáján elmondta: „Középeurópát csak úgy lehet elfogadni, ha lépést jelent az Európai Egyesült Államok felé.”[63] Az egységesülés egyik legnagyobb előnye pedig az lenne, hogy „emberi nemet nemzeti gyűlöletek és versengő militarizmusok” a jövőben nem teszik majd tönkre.[64] Szabó osztotta Jászinak az „európai államfejlődés irányvonaláról” szőtt elképzeléseit. Eszerint a hűbéri, a patriarchális abszolutista, majd az abszolút királyság állama után a „nyelvi és kulturális egység által összetartott” (nemzet)állam következett, s ezt váltja fel a nemzeteken felüli vagy nemzeteken túli, „gazdasági érdekek által összecsomózott” imperialisztikus állam.[65]

Lajtán innen, Lajtán túl

Mivel a hazai szociáldemokrata mozgalom szinte teljes egészében német és osztrák mintára szerveződött meg, a főbb impulzusok német nyelvterületről eredtek, talán nem haszontalan röviden áttekinteni, hogy viszonyultak a nemzeti kérdéshez az Osztrák-Magyar Monarchia másik szociáldemokrata pártjának tagjai, az ún. ausztromarxisták.^[66]

Előjáróban elmondható, hogy közel sem képviseltek olyan merev álláspontot, mint magyarországi elvtársaik, nézeteik jóval összetettebbek és árnyaltabbak voltak. A neves ausztromarxista gondolkodó és politikus, Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* című művében például a következőképp határozta meg a nemzet fogalmát: „A nemzet sohasem más, mint sorsközösség. De ez a sorsközösség egyrészt a közös sors által kifejlesztett tulajdonságok átöröklése által lesz hatékonyá, másrészt ama kultúrjavak hagyománya által, melyeket a nemzet sorsa sajátosságukban meghatározott.”^[67] Bauer a nemzetről, mint sorsközösségről, a közös sors „átörökléséről” és a „kultúrjavak hagyományáról” beszél, ami – mint láthattuk – szöges ellentétben áll Szabó marxi ihletettségű, bizonyos mértékig még azon is túltevő nemzetfelfogásával. Emellett Bauer előszeretettel használta a „jellemközösség” és a „nemzeti karakter” kifejezéseket is, amiért baloldali kritikusan gyakran bírálták is, nézeteit pedig miszticizmusként bélyegezték meg.^[68]

Szemléletük a legteljesebben talán a nacionalizmus határozott elutasításában egyezik meg. Bauer ebben a kérdésben magáévá tette a manipulációs teóriát, vagyis ő is úgy gondolta, hogy a hazafiaskodó politikai elit a szólamait csupán megtévesztésre, az egyes osztályok egymás ellen fordítására használja fel. Mindamellett tény, hogy a birodalom nemzetiségi kérdése nála és társánál, Kar Rennernél egyértelműen német nézőpontból jelenik meg, s megoldási javaslataikat is ebben a szellemben tették meg. Bauer viszont Rennerrel és Szabóval ellentétben nem vallotta azt, hogy a haladást *csakis* a nagyobb, nemzetek feletti államalakulatok szolgálhatják, sőt, az első világháború idején már addig a következtetésig is eljutott, hogy a nemzeti önrendelkezés alapján a kis nemzetek számára is biztosítani kell a nemzetállam megalakításának lehetőségét.^[69]

Az osztrák szociáldemokraták magyar elvtársaikhoz és Szabóhoz képest lényegesen máshogy látták a proletariátus helyzetét a nemzeten belül. Elképzeléseikben a demokratizálódás egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy a nemzeti kultúra végre kiterjedhet a munkásosztályra is, mely sokáig ki volt rekesztve abból. A proletariátus *nemzeti kultúrába való integrálásának* programját Renner és Bauer is következetesen képviselte.^[70] Ez a szemlélet minőségileg tért el a nemzeti kultúra létét is megkérdőjelező Szabó Ervin gondolkodásától.

Összegzés

Összegezve tehát úgy tűnik, hogy az integrációs fejlődési elvet valló Szabó Ervin annyiban tartotta kívánatosnak a nemzetek létezését, amennyiben azok a fejlődés egy lépcsőfokát képviselték. Láthattuk, hogy elképzelése szerint az egységesülés elsősorban gazdasági alapon megy végbe, de kulturális dimenzióval is bír, s a nemzetek idővel feloldódnak egymásban (az alacsonyabb rendű a magasabban), majd egyszerűen megszűnnek létezni. Ez az egyetemes fejlődésbe vetett hiten alapuló gondolati hagyomány a mai napig meghatározónak tekinthető.

Szabó Ervin következetes nemzetekfelettségét nem érdemes megkérdőjelezni. Hatása a szociáldemokraták nemzetszemléletére és a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjára kitapintható. Noha élete végére eltávolodott pártjától, s már csak egy „kicsiny szekta guruja”[71] maradt, „szellemi vezérként” irányította a személyéért rajongó szocialista diáksereget.[72] S ha számításba vesszük, e „kicsiny szekta” milyen energikus tevékenységet fejtett ki a Nagy Háború utolsó éveiben és a forradalmakban, felértékelődik Szabó nemzetellenes dogmáinak szerepe is a magyar történelem alakulásában. Ide kívánczik, hogy léteznek olyan vélemények, melyek szerint Szabó a háború ideje alatt „megtért” a magyarsághoz, integrálódott a „magyar társadalomba és kultúrába”. [73] Ezekhez azonban – sajnos – hiányzik az érdemi kifejtés.

Absztrakt

„Az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni” – Szabó Ervin és a nemzeti eszme

A századelő Magyarországon a progresszív körök meglehetősen ellentmondásosan viszonyultak a nemzeti eszméhez és a hazafisághoz. Szabó Ervin, az elismert könyvtáros és szocialista ideológus feltűnően elutasító volt a nemzeti kultúrával, hagyományokkal és a nacionalizmussal szemben. Az osztályharc kategóriáiban gondolkodva Szabó úgy vélte, hogy a nemzet csupán egy fiktív közösség, amellyel az uralkodó osztály a tömegek figyelmét akarja elterelni a valódi konfliktusokról, vagyis az osztálykonfliktusokról. A hazafiságról is kialakította saját meghatározását, amely azonban semmilyen módon nem kapcsolódott a magyarsághoz mint nyelvi-kulturális közösséghez, hanem egyszerűen a szocialista tanok igenlését azonosította azzal. Szabó Ervin nemzeti eszméről való gondolkodásának

jelentősége abban rejlik, hogy nagy hatással volt a szociáldemokrata párt hivatalos álláspontjára, és mivel gondolatai a magyar baloldalon igen népszerűek voltak, a fiatalabb generációra is hatottak. A Tanácsköztársaság lelkes internacionalista hívei között számos Szabó-tanítvány jelent meg.

Kulcsszavak: nemzet, nemzeti eszme, hazafiság, nacionalizmus, internacionalizmus, nemzetiségi kérdés, marxizmus, nemzeti kultúra, Mitteleuropa, ausztromarxizmus

Abstract

„Humanity cannot be confined to national borders” – Ervin Szabó and the national identity

In the early 20th century, the progressive circles in Hungary had a rather contradictory attitude towards the national idea and patriotism. Ervin Szabó, the acknowledged librarian and socialist ideologist was remarkably dismissive of all „national” things. Thinking in class struggle categories, Szabó believed that the nation was merely a fictional community with which the ruling class aimed to divert the attention of the masses from the real conflicts, the class conflicts. Otherwise, Szabó also developed his own concept of patriotism, which, however, was not connected in any way with the Hungarians as a cultural-linguistic community, instead he identified socialism with patriotism. The significance of Ervin Szabó's thinking about the nation idea in the fact that he had a great influence on the official position of the Social Democratic Party, and since his ideas were very popular in the Hungarian left, they also affected the younger generation. Among the enthusiastic internationalist supporters of the Hungarian Soviet Republic, a number of Szabó disciples appeared.

Keywords: nation, national idea, patriotism, nationalism, internationalism, nationality issue, Marxism, national culture, Mitteleuropa, austromarxism

Bibliográfia

Források

A haza és a munkások, *Népszava*, 1895. október 16., 3-4.

A hazafiságról. *Népszava*, 1900. augusztus 24., 3.

A nemzetiségi kérdés, *Népszava*, 1902. június 19., 2.

A nemzetköziségről. *Népszava*, 1900. július 5., 2-3.

Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, London, Forgotten Books, 2016.

Egy szocialista levelei, *Népszava*, 1894. október 26., 2.

Erényi Tibor (szerk.): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*, Budapest, Szikra, 1951.

Hazafiság és szabadság. *Népszava*, 1902. május 27., 2.

Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez, *Huszedik Század*, VIII. évf, 1907/10, 889-905.

Karl Marx – Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa, in *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 4. köt., Budapest, Kossuth, 1959, 437-470.

Karl Marx: A polgárháború Franciaországban, in Pach Zsigmond (szerk.): *Hazafiság – nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Szikra, 1977, 10-51.

Mi és ők, *Népszava*, 1902. április 12., 3-4.

Szabó Ervin: A diákokhoz [1903], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 93-109.

Szabó Ervin: A Középeurópai Vámszövetség angol megvilágításban, *Huszedik Század*, XVII., 1916/1, 202-207.

Szabó Ervin: A magyar jakobinusok, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 26-47.

Szabó Ervin: A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es nemzetközi diákkongresszushoz [1902], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 36-51.

Szabó Ervin: A nemzeti eszme és az állam, in Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók egyesülete 1909. évi Almanachja*, Budapest, Korvin Testvérek, 1909, 360-367.

Szabó Ervin: Az 1514-i forradalom, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 76-89.

Szabó Ervin: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 120-149.

Szabó Ervin: Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság vitája, *Huszdik Század*, XVII., 1916/1, 439-447.

Szabó Ervin: Sovinizmus, *Népszava*, 1900. január 9., 1.

Szabó Ervin: Szabad-e hinnünk? *Népszava*, 1902. június 10., 1.

Szabó Ervin: Tudomány és politika, *Népszava*, 1902. május 13., 2.

Szabó Ervin: Ünneprontók? in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 55-60.

Felhasznált irodalom

Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Budapest, Napvilág, 2015.

Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*, Budapest, Napvilág, 2017.

Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia, in Ludassy Mária – Bognár Zoltán (et al. szerk.): *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 135-142.

Egry Gábor: Szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés, in Feitl István – Földes György – Hubai László: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*, Napvilág, Budapest, 2004, 359-373.

Erényi Tibor – Kende János – Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868-1919*, Budapest, Politikatörténeti Intézet, 1990.

Ernest Geller: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai, in Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel, 2004, 45-79.

Gáll Ernő: Az újraolvasandó Otto Bauer I, *Korunk*, XLI. évf. 1982/ 4, 241-246.

Gyarmati Enikő: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Naumann „Középeurópá”-ja száz év távlatából, *Közép-Európai Közlemények*, X. évf., 2017/1, 115-128.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018.

Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdéstről, *Magyar filozófiai szemle*, XXIV. évf. 1980/3, 396-418.

Kemény G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a régi Népszavában az első világháborúig, *Tiszatáj*, XXXI. évf., 1977/6., 58-69.

Kovács Dávid: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, in uő: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan, 2017, 9-20.

Kovács Dávid: Nemzeti identitás mint „hamis tudat”. A nemzeti kérdés a magyarországi szociáldemokrata nyilvánosságban a 20. sz. elején, in Czeglédy Anita – Sepsi Enikő – Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 58-66.

Köpeczi Béla: Mi a nemzet? Nemzet és nemzetköziség a marxizmusban, *Magyar tudomány*, XLI. évf., 1996/9, 1080-1092.

Litván György: Szabó Ervin és a magyar történelem, *Párttörténeti Közlemények*, XXIII. évf., 1977/4, 185-193.

Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Budapest, Századvég, 1993.

Richard Georg Plaschka: Integráció és hagyomány. Nemzeti önértelmezés és történelmi tudat Közép-Kelet-Európában, *Világtörténet*, XIII. évf., 1991/tavaszi-nyári, 29-37.

Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni?” *Történelmi személyiségek a magyarországi*

szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919, Budapest, MTA
Történettudományi Intézet, 2004.

[1] Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdésről, *Magyar filozófiai szemle*, XXIV. évf. 1980/3, 396.

[2] Köpeczi Béla: Mi a nemzet? Nemzet és nemzetköziség a marxizmusban, *Magyar tudomány*, XLI. évf., 1996/9, 1080-1081.

[3] Karl Marx – Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa, in *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 4. köt., Budapest, Kossuth, 1959. 451, 453.

[4] Uo.

[5] Karl Marx: A polgárháború Franciaországban, in Pach Zsigmond (szerk.): *Hazafiság – nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Szikra, 1977, 10.

[6] Vö. Ernest Geller: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai, in Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel, 2004, 45-79.

[7] Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007, 469.

[8] Erényi Tibor (szerk.): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*, Budapest, Szikra, 1951, 319.

[9] Idézi Erényi Tibor – Kende János – Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868-1919*, Budapest, Politikatörténeti Intézet, 1990, 94.

[10] Egy szocialista levelei, *Népszava*, 1894. október 26., 2.

[11] A haza és a munkások, *Népszava*, 1895. október 16., 3.

[12] Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Budapest, Századvég, 1993, 54.

[13] Uo., 52.

- [14] Hazafiság és szabadság. *Népszava*, 1902. május 27., 2.
- [15] Mi és ők, *Népszava*, 1902. április 12., 3.
- [16] A nemzetköziségről. *Népszava*, 1900. július 5., 2-3.
- [17] A hazafiságról. *Népszava*, 1900. augusztus 24., 3.
- [18] Uo.
- [19] Uo.
- [20] Uo.
- [21] Uo.
- [22] Uo.
- [23] Kovács Dávid: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, in Uő: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan, 2017, 14-15.
- [24] Uo., 15.
- [25] Szabó Ervin: A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es nemzetközi diákkongresszushoz [1902], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 51.
- [26] Szabó Ervin: A diákokhoz [1903], in *Szabó Ervin válogatott írásai*, 104.
- [27] Uo., 104-108.
- [28] Kovács: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, 15.
- [29] Szabó Ervin: A nemzeti eszme és az állam, in Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók egyesülete 1909. évi Almanachja*, Budapest, Korvin Testvérek, 1909, 360-361.
- [30] Idézi Litván: *Szabó Ervin*, 182.

[31] A sokat idézett kifejezést állítólag Bartha Miklós, a neves publicista és függetlenségi politikus használta elsőként. Kovács Dávid: Nemzeti identitás mint „hamis tudat”. A nemzeti kérdés a magyarországi szociáldemokrata nyilvánosságban a 20 sz. elején, in Czeglédy Anita – Sepsi Enikő – Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 60.

[32] Richard Georg Plaschka: Integráció és hagyomány. Nemzeti önértelmezés és történelmi tudat Közép-Kelet-Európában, *Világtörténet*, XIII. évf., 1991/tavaszi-nyári, 34-35.

[33] Szabó Ervin: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történelmi írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 127.

[34] Szabó: A magyar jakobinusok, in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 30.

[35] Szabó: Az 1514-i forradalom, in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 76.

[36] Uo., 82.

[37] Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni?” Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2004, 14-16.

[38] Uo.

[39] Széles körben elterjedt szokás Szabó Ervint történetíróként is emlegetni, annak ellenére, hogy nem volt valódi, „céhbeli” történész. Egyes történelmi művei ugyanakkor valóban magas színvonalat képviselnek saját nemükben.

[40] A teljesség igénye nélkül lásd *Kossuth Lajos és Ugron Gábor; A Kossuth-ünnep; Pártunk és a Kossuth-ünnep; Ünneprontók?, 1848*.

[41] Szabó: Ünneprontók? in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 59.

[42] Uo., 60.

[43] Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 465.

[44] Litván György: Szabó Ervin és a magyar történelem, *Párttörténelmi közlemények*, XXIII.

évf., 1977/4, 190.

[45] Szabó: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, 128.

[46] Idézi Litván: Szabó Ervin és a magyar történelem, 190.

[47] Litván: *Szabó Ervin*, 67, 69.

[48] Uo.

[49] Szabó Ervin: Tudomány és politika, *Népszava*, 1902. május 13., 2.

[50] Szabó Ervin: Szabad-e hinnünk? *Népszava*, 1902. június 10., 1.

[51] Uo.

[52] Uo.

[53] Szabó Ervin: Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság vitája, *Huszedik Század*, XVII., 1916/1, 445. Szabó művészet- és kultúrafelfogásáról bővebben lásd Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Budapest, Napvilág, 2015, 159-165.

[54] Szabó Ervin: Sovinizmus, *Népszava*, 1900. január 9., 1.

[55] A nemzetiségi kérdés, *Népszava*, 1902. június 19., 2.

[56] Uo.

[57] Szabó: A magyar szabadság, in *Szabó Ervin válogatott írásai*, 38.

[58] Uo.

[59] A kérdés megítélésének tekintetében egyébként a szociáldemokrata párton belül is heves viták zajlottak a „mészkeltek” és a „radikálisok” között. A mészkeltek úgy gondolták, hogy egyáltalán nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani a nemzetiségi kérdésnek, ráadásul az idővel magától is rendeződni fog. A radikálisok – köztük tartozott Szabó is – ezzel szemben a nemzetiségi jogokért való küzdelmet is a párt zászlajára kívánták tűzni. A vitában végül előbbiek kerekedtek felül. Kemény G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a régi *Népszavában* az első világháborúig, *Tiszatáj*, XXXI. évf., 1977/6., 61.

[60] Idézi Litván: *Szabó Ervin*, 55.

[61] Gyarmati Enikő: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Naumann „Középeurópa”-ja száz év távlatából, *Közép-Európai Közlemények*, X. évf., 2017/1, 119-120.

[62] Litván: *Szabó Ervin*, 205.

[63] Szabó Ervin: Középeurópa, *Husadik Század*, XVII. évf., 1916/1, 446.

[64] Szabó Ervin: A Középeurópai Vámszövetség angol megvilágításban, *Uo.*, 208.

[65] Szabó: Középeurópa, 436.

[66] Az osztrák szocialisták a korszakban egyértelműen széleskörű elméleti munkásságot fejtettek ki, látókörukbe a nemzeti-nemzetiségi kérdés a birodalom alapvető problémáinak egyikeként került bele.

[67] Idézi saját fordításában Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez, *Husadik Század*, VIII. évf, 1907/10, 890.

[68] Gáll Ernő Az újraolvasandó Otto Bauer I, *Korunk*, XLI. évf. 1982/ 4, 245. Ahogy Bauer fogalmaz: „A nemzeti kérdést csak a nemzeti karakter fogalmából kiindulva lehet felvetni. Vigyük be az első németet egy idegen országba, például angolok közé, és rögtön tudatára ébred a ténynek: ezek más emberek, más gondolkodásmóddal és érzéssel, akik ugyanarra a külső ingerre másképp reagálnak, mint a megszokott német környezet.” [Die Frage der Nation kann nur aufgerollt werden aus dem Begriff des Nationalcharakters. Bringen wir den erstbesten Deutschen in ein fremdes Land, etwa mitten unter Engländer, und er wird sich sofort dessen bewusst: das sind andere Menschen, Menschen mit einer anderen Art zu denken, zu fühlen, Menschen, die auf gleichen äußeren Reiz anders reagieren als die gewohnte deutsche Umgebung.] Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, London, Forgotten Books, 2016, 2.

[69] Persze Bauer is kívánatosnak tartotta a birodalmak létrejöttét, ám ő elsősorban egyfajta laza konföderációt, a kis nemzetállamok szövetségét helyeselte. Bővebben lásd Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia, in Ludassy Mária – Bognár Zoltán (et al. szerk.): *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 137-138.

[70] Egry Gábor: Szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés, in Feitl István – Földes György – Hubai László: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*, Napvilág, Budapest, 2004, 363.

[71] Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018, 57.

[72] Szabó szocialista tanítványaira tett döntő hatásáról bővebben lásd Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*, Budapest, Napvilág, 2017, 85-87. Idézi továbbá Kelen Jolánt: „Szabó Ervint vallottuk tanítómesterünknek. Tőle tanultuk, hogy minden meggyőződés annyit ér, amennyire kiállunk érte. És kiálltunk érte, egész életünkkel, egész valónkkal.” (Kelen Jolán visszaemlékezése a Galilei Körre, 146, 145. láb.)

[73] „A tudós higgadtságával és a *magyarságba befogadott, beilleszkedett*, annak életét, típusait és rétegeit belülről ismerő közéleti ember nyugalomával tudta már elemezni ezt a társadalmat és a hozzá való saját viszonyát.” [Kielemlés – H.A.] Litván: *Szabó Ervin*, 215.